

DOĞU-BATI ÇATIŞMASINDA İRAN VE TÜRK KİMLİĞİNİN ORTAK VE FARKLI ROLLERİ ¹

Ertan Eğribel

Günümüzde dünyanın yeni bir gelişme içinde olduğu belirtilmekte ve bu gelişmede Batı'ya özel bir yer ve rol vermektedir. Batı egemenlik ilişkilerinin Doğu içinde çok geniş bir çapa ulaşması yeni değildir. Yeni olan, Batı egemenliğinin kesin bir biçim kazanmış olması ve hangi ilişkiler içinde bu egemenliğin sürdürüleceğinin sonuçlanmış olmasıdır. Ancak Batı dünya egemenliği sadece Batı'da değil Doğu'da da derin bir uygarlık krizi doğurmuştur. Dünya uygarlıkları bir bocalama içindedir. Mevcut dünya egemenliğini tartışmayan, aşmaya çabalamayan bir diyalog anlayışı bu nedenle sonuçsuz kalmaya mahkumdur. Günümüzde toplumlar arası veya uygarlıklar arası diyalog derken anlaşılan küre-yerelleşmedir. Mevcut düzen ilişkileri çerçevesinde ortaya çıkan eşitsiz/dengesiz diyalog ilişkisinin gönüllü benimsenmesi bir açmazın ifadesidir. ABD gücü ve üstünlüğü temelinde sözü edilen diyalog anlayışı efendi-köle arasındaki ilişki veya diyalogdan çok farklı değildir. Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi sonrasında küre-yerelleşme olarak tanımlanan yeni egemen ilişkiler düzeninde, çok-kültürlülük adına (geçmişte imparatorlukların merkezi olan Yakın Doğu'da) bölge halkları arasındaki etnik, dinsel ve mezhepsel farklılıklar kısıktılmakta, iç çatışmaya dönük karşıtlıklar desteklenmektedir. Bu karşıtlıklar/farklılıklar ABD merkezli yeni dünya düzeninin de dayanağını oluşturmaktadır. Farklı kimlikler mutlaklaştırılarak ötekileştirilirken, öteki anlayışının eleştirilmesi diğer yandan ötekileştirmenin çok-kültürlülük olarak savunulması aynı anlayışın değişik biçimleridir. Küreselleşmenin öngördüğü etnik, cins,

¹ Bu çalışma 9 Mayıs 2012'de Tahran'da, İPİS (Institution of Political and International Studies/Uluslararası Eğitim ve Araştırmalar Merkezi) tarafından düzenlenen "İran-Türkiye Tarih ve Medeniyetler Diyalogu" oturumunda (Üçüncü Panel: Yabancılarla Karşılaşmakta Ortak Tarihi Tecrübe) ana konuşmacı-panelist olarak yaptığımız konuşma metnini içermektedir. Ancak panelde önceki oturumlarda (Birinci panel: İran ve Türkiye Karşılıklı Tarih-Medeniyet Yaklaşımı; İkinci Panel: Medeniyet Ortaklıkları Kimliğini Tanıma Yolunda İslam Diyalogu) ortaya çıkan açıklama ve tartışmalara yönelik belli eleştirilerimiz öne çıktığı için çalışmamızın tamamı sunulamamıştır. Konuyu elbette bu çalışma ile tüketmemiz söz konusu değildir. Bu çalışmada İran-Türkiye ilişkileriyle ilgili bir giriş çerçevesi, temel bakış açısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

din veya mezhepsel temelde ortaya çıkan çeşitli kimlikler/farklılıklar, ulus-altı bölgeler kendi uygarlık çerçeveleri dışında ortaya çıkmaktadır. ABD imparatorluk örgütlenmesi içinde çeşitli kimliklerin kendi aralarında ortaklık/diyalog ilişkisi kurulmaktadır. Geleneksel Doğu (ATÜT) uygarlıkları ve Yakın Doğu uygarlıkları arasında ve bu uygarlıkların içinde toplum düzeyinde belli farklılıklar geçmişte de vardır. Ancak günümüzde bu farklılıklara devlet ve toplum düzeyinde birbirini iten mutlak özellikler verilerek yeni bir biçim kazandırılmaya çalışılmaktadır. Küreselleşme kimlik düzeyinde zorunlu olarak yerelleşmeyi, kendi içine kapanık bir taşrallaşmayı, darlaşmayı öngörmektedir. Doğu toplumlarının ortak tarihlerinden, uygarlık çözümlerinden, Batı karşısında Doğu savunuculuğu temelinde ortaya çıkan dünya siyaseti/imparatorluk deneyimlerinden söz etmek mümkün olmamaktadır. Günümüzde diyalog sihirli bir sözcük olarak açıklama ve temellendirmenin yerine geçirilmektedir. Belirsizlik içinde ortaya çıkan bu diyalog anlayışı sonuçta *“körler ile sağırılar diyalogu”* olmaktan ileri gitmemektedir. İran-Türkiye arasındaki diyalog da bu belirsizlik ve temelsizliği taşımaktadır. Bu durumda diyalog *“körler körlere yol gösteriyor”* deyişini aşamayacaktır. Diyalog elbette sadece benzerlikler/ortaklıklar temelinde değildir, aynı zamanda çelişki ve karşıtlıklar da toplumlar arası ilişkilerde ortaya çıkan güç dengesinin, kimlik farklılaşması ve sürekliliğinin de bir göstergesidir. Türkler ve İranlılar tarihin en eski (kadim) toplumlarıdır. Tarihte kendilerine bağlı bir dengenin, dünya siyasetinin savunucuları olmuşlardır. Bu çalışmada İran ve Anadolu Türklüğünün benzer/ortak ve farklı, kimi zaman karşıt yönlerini dünya tarihi içindeki yerleri ve rolleri çerçevesinde ele almaya çalışacağız. Konuyu tipik evreleri anlamaya izin veren temel dünya görüşü çerçevesinde değerlendireceğiz. Bunun bir nedeni de söz konusu değişim ve aşamalarda ortaya çıkan değişmeyen özelliklerin tarihte gelişme yanında, günümüz son gelişmelerini de anlama imkanı vermesidir. Bu ele alış biçimi gerçek diyalog ve işbirliğinin de temelidir.

İran ve Türk kimlikleri arasında tarih ve uygarlık temelli gerçek bir diyalogdan söz edebilmek için önce ilişkilerin kökenine ilişkin bir görüş geliştirmek gerekir. İran-Türk kimliği arasında ilişkinin geçmişten günümüze uzun bir tarihi vardır. İran-Türk kimlikleri arasındaki ilişkilerde günümüzü mü temel alacağız yoksa XIX. yüzyılı mı? Daha da gerilere götürüp XVI. yüzyıldan veya daha öncesinden de söz edilebilir. Bu nedenle ilişkide değişen ve değişmeyen yönleri tespit edebilmek için ilişkilerin kökenine yönelik bir açıklama gerekir. İran kimliği ve Anadolu Türklüğü arasındaki ayrımı açıklamak kolaydır. Esas sorun farklılıklara rağmen tarafların benzerliklerini bir bütün olarak açıklamak konusunda ortaya çıkmaktadır. İran ile Anadolu Türklüğü arasındaki farklılık ve ortaklıklar ancak belli bir tarih anlayışının bütünlüğü içinde açığa kavuşabilir. İran ve Türk ayrımı daha başlangıçta birbirinden bağımsız farklı kimlikleri belirtmektedir. Bunu temellendirmek için eski kaynaklarda açıklamalar da bulmak mümkündür. Türk ve İran kimliğinin en önemli ve ortak kaynaklarından biri olan Firdevsi'nin Şehname'sinde İran ile Batı/Yunan arasında çatışmanın ötesinde İran-Tu-

ran arasındaki çatışmadan söz edilmektedir. İran dünyayı kendinin merkezde olduğu bir ayırım içinde açıklarken, İran-Yunan (Batı) ayırımı kadar önemli getirdiği diğer bir ayırım İran-Turan (göçebe-Türk uygarlığı) arasındadır. İran kimliği Turan-İran-Yunan arasındaki üçlü çatışma çerçevesinde açıklanmaktadır. Bu ayırım/çatışma aynı zamanda İran'a dünyanın merkezi olarak kendini görme imkanı da vermektedir. İran, eski Orta Asya göçebe Türk uygarlığı (Turan) ile yerleşik Doğu uygarlıkları (ATÜT) arasında koruyucu bir set/cephe görevi görmüştür. Ancak İran, Turandan gelen göçebe Türklerin İran'a nüfuz etmelerine ve burada kalıcı olarak yerleşmelerine engel olamamıştır. İran'a sızan Türkler İran tarihinin bir parçası olmuşlar, göçebe-Turan'a karşı Yakın Doğu İslam uygarlıklarının bekçiliğini yapmışlardır. Yakın-Doğu'da Türkler Doğu-Batı çatışmasında yeni bir rol üstlendiğinde İran kimliğinden etkilenmişlerdir. Türkler İran'ın Doğu-Batı çatışmasında rolünü, cephe siyasetini benimsediklerinde İran kimliği ile çatışma yerine uyuşmuşlardır. Anadolu'nun Türkleşmesi olayı Türk toplum tarihi açısından göçebe Türk uygarlıkları (Turan) ile yerleşik Doğu uygarlıkları (ATÜT) çatışmasından Doğu-Batı çatışmasına geçildiğini ve Türklerin Yakın Doğu'da yeni bir rol üstlendiklerini belirtmektedir.²

Türkler kendi kimliklerini koruyarak, İslam kimliğine de sahip çıkarak, İranlılaşmadan, Araplaşmadan veya Bizanslaşmadan Anadolu'yu kendilerine yurt edinmişlerdir. Göçebe Türkler fatih olarak girdikleri Çin'de ve Hindistan'da da kendi kimliklerini koruyamamışlardır. Bunun tek istisnası (Azerbaycan'ı bir kenara bırakarak) Anadolu'nun Türkleşmesi olayıdır. İslamiyet'le birlikte İran-Türk ilişkileri yeni bir biçim kazanmıştır. Göçebe Türkler İslamiyet ile birlikte silahlı bir güç olarak Doğu-Batı çatışmasında olumlu bir rol oynama imkanı bulmuşlardır. Anadolu'nun Türkleşmesi olayının siyasi düzeyde ifadesi Osmanlılık olmuştur. Bu olaydan yola çıkarak İran ve Anadolu Türklüğü arasındaki benzerlik/ortaklık ve farklılığı/karşıtlığı bir bütün olarak ortaya koymak mümkündür. İran ile Anadolu Türk kimliği arasındaki ilişki değişik dönemlerde farklı özellikler kazanmasına rağmen sürekliliğini korumuştur. Bu değişim ve sürekliliği, aralarındaki ortaklık ve farklılığı toplumların kendi iç çelişkileriyle veya komşu olmalarının ötesinde tarih içinde yerleri ve görevleriyle açıklamak doğru olacaktır. Türk kimliği Orta Asya'da ortaya çıkmıştır ve yerleşik Doğu (ATÜT) uygarlıkları dışında (göçebe) kalmayı belirtmektedir Türklerin Yakın Doğu'da yeni bir rol üstlenmelerine rağmen Türk kimliğini sürdürmeleri de Doğu-Batı ilişkilerinde mevcut düzen savunuculuğu dışında kalmalarından (yeni bir siyasetin sahibi olmalarından) kaynaklanmaktadır. Türk toplum tarihinin bu iki temel döneminde de İran ile ilişkiler önemli olmuştur. Türklerin göçebe-yerleşik çatışmasından Yakın Doğu'da Doğu-Batı çatışmasına geçişte İran deneyiminden faydalanmış olmalarına karşın İran kimliği ile bütünüyle özdeşleşmeleri (İranlılaşmaları) söz konusu olmamıştır. Türk

² Baykan Sezer, Ek: "Şehname Üzerine", *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.

toplum tarihi açısından Orta Asya Türklüğünün Anadolu'yu yurt edinmesi olayı, İran-Turan ve göçebe-yerleşik çatışmasının aşılmasını, Türklerin Anadolu'da Doğu-Batı çatışması içinde yeni bir rol üstlenmelerini beraberinde getirmiştir. İran ile Anadolu Türklüğü arasındaki ortaklık ve farklılıklar da bu yeni ilişkiler çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Artık söz konusu olan İran-Turan çatışması değildir.³

Türk toplum tarihinin ve sosyolojisinin çözümlemeye koşulduğu en önemli konulardan biri Anadolu'nun Türkleşmesi veya Osmanlı'nın kuruluşu olayıdır. Bununla ilişkili olarak getirilen iki görüş birbirine karşıtlık içermektedir. Türk sosyolojisinin öncülerinden Ziya Gökalp Osmanlı üzerinde Bizans etkisinden söz ederken buna karşılık Fuat Köprülü Osmanlı üzerinde İran etkisinden söz etmektedir. Bu olayların birlikte ele alınması açıklamaların birbiriyle ilişkisi nedeniyledir. Anadolu'nun Türkleşmesi ve Osmanlı'nın kuruluşu olayı ve bunun üzerinde İran etkisi geçmişte kalmadığı veya aşılmış olmadığı için önemini sürdürmektedir. Anadolu'nun Türkleşmesi olayı sonuçta günümüz Türkiye'sinin dünya içindeki yerini ve rolünü de tanımlama çabasıdır. Bu nedenle konuya sadece Türk tarihçileri ve sosyologları ilgi göstermemiştir. Türkiye'nin dışında da konu dünya egemenlik dengesi açısından gündemdedir. Anadolu'da varlık nedenimiz ve yeni Türkiye'nin rolü ile ilgili tartışma zorunlu olarak İran ile Türk kimliği arasındaki benzerlik ve farklılık konusunu gündeme getirmektedir. Türk sosyolojisinin öncüsü ve yeni Türkiye'nin ideologu olarak tanınan Ziya Gökalp Osmanlı sonrası yeni Batıcılışma siyasi seçimimizi ve rolümüzü tanımlarken Osmanlılık dışı ama Orta Asya ile ilişkili bir Türkçülükten söz etmek durumunda kalmıştır. Osmanlılık Türklüğe karşıt/yabancı bir uygarlık çerçevesi olarak gösterilmiştir. Bu durumda İran ve İslamiyet ile ilişkilerimiz açısından da benzerlikler yerine karşıtlıklar öne çıkarılmıştır. Bu nedenle Ziya Gökalp'in asistanı Fuat Köprülü hocasına ters düşmesine rağmen Anadolu Türklüğünün ve Osmanlı'nın Orta Asya menşei yanında, yönetim düzeyinde İran ve Anadolu Selçukluları ve İslamiyet'le ilişkisinden söz etmiştir.⁴ Ancak bu ilişki tarih içinde üstlenilen yer ve rol temelinde değil, belli kurumların benzerliği üzerinden kurulmaktadır. İran ve Arap hilafetlerinin siyasi geleneklerinin Osmanlı kurumları üzerindeki etkisinden söz edilmektedir. Osmanlı siyasetinin, toprak ve mülkiyet sisteminin, saray kurumlarının ve devlet teşrifatının Bizans değil İran ve/veya Arap/İslam kaynaklı olduğu yönündeki örnekler, belli karşılaştırmalara bu nedenle başvurulmuştur. Aslında sorun belli kurumların kökeninin Türk olup olmadığı veya İran, Arap, Bizans kaynaklı olup olmadığı değildir. Toplum kimliklerini bu kurumların ürünü olarak tanımlamak yerine, bu kurumları toplum sorunlarının çözümü ve toplum kimliğini oluşturan temel ilişkiler temelinde tanımlamak gerekir. Aksi takdirde

³ Anadolu'nun Türkleşmesi ve Osmanlı'nın kuruluşu olayı Türklerin Batı karşısında İran ve Arap hilafetlerinin (İslamiyet'in) ötesinde yeni ve üstün bir dünya siyasetin savunucusu olmalarını belirtmektedir.

⁴ Fuat Köprülü, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar", THİTM, C. 1, 1931.

toplumların yerleri ve rolü toplumlar arası ilişki ve farklılaşmalardan, çatışmalardan bağımsız belli kurumların kendi işleyişiyle tanımlanmaktadır. Konuya yaklaşım biçimi sorunlar üzerinde toplumca etkinliğe izin verecek dünya görüşü/tarih düzeyinde bir bilinçlenme yerine, uzmanca bilgiçliklere dönüşmektedir. Bu zaafı aşarak İran ile Anadolu Türk kimliği arasındaki ilişkileri günümüz açısından kullanılabilir bir bilgiye/bilince dönüştürmek gerekmektedir. Bu nedenle bu ortaklık ve ayrılığın çeşitli görünümelerini bütünsel düzeyde açıklamak için ön-görünüşün ötesinde geçecek bir temellendirme (tarihsel rol ve köken) ortaya konulmalıdır.⁵

Doğu'da farklı merkezler Çin, Hint, Yakın Doğu'da Mezopotamya, Mısır uygarlıkları (ATÜT örgütlenmeleri) çözüm açısından benzerlik göstermektedir. Doğu içindeki esas ayrım Yakın Doğu ortaya çıkan asker-devletler ile Hindistan ve Uzak Doğu (Çin) yerleşik ATÜT uygarlıkları arasındadır. Bu ayrımın temelinde Doğu-Batı ilişkilerinin Yakın Doğu'da gösterdiği özellikler bulunmaktadır. Yakın Doğu, Doğu-Batı ilişkilerinin bütün yönleriyle ortaya çıktığı ve çatışmaya dönüştüğü bir bölgedir. Çatışmanın sürekliliği nedeniyle taraflar belli bir cephe biçiminde örgütlenerek, barış zamanında da bağlı oldukları cephenin savunuculuğu ve sözcülüğü görevini sürdürmüşlerdir. Askeri işler ve devlet yönetimi dünya siyasetinin kazandığı değişik bir biçim olarak iç içe geçmiştir. Devlet kuruluşunun kaynağı ve temeli belli bir cephe adına üstlenmiş olduğu askeri-siyasi görevlerdir. Yakın Doğu'da üretim alanlarının dışarıdan gelen saldırılara karşı korunmasını üstlenmiş asker devletler geleneği vardır. Askeri niteliği ile öne çıkan (yerleşik üretim örgütlenmesinden ayrı bir karakter gösteren) bu merkezler cephe siyasetinin örgütleyicisi olarak tarihte önemlerini kazanmışlardır. Doğu-Batı farklılaşmasının çatışmaya dönüşmesi taraflar arasındaki askeri, siyasi ve ticari ilişkilerin denetimini ele geçirme çabasıyla kaynaklanmaktadır. Bu ilişkileri denetleme, ilişkilerde üstünlük kazanma çabası taraflar arası ilişkilerde belli bölgelerin askeri-siyasi açıdan stratejik bir önem kazanmasına neden olmaktadır. Yakın Doğu, Doğu ve Batı'nın iki karşıt cephe olarak karşılaştığı ve çatışmanın süreklilik taşıdığı bir yerdir. Çatışmanın sürekliliği toplumun iç işleyişinin dışında, üretim ilişkilerinin çapını aşan askeri bir gücü ve dünya siyasetini gerekli kılmıştır. Yakın Doğu'da kendilerini Doğu-Batı çatışmasında askeri-siyasi rolleriyle tanımlayan çeşitli asker devletler kurulmuştur. İran/Persler, Arap hilafetleri ve Osmanlı Yakın Doğu'da asker-devletler geleneğinin tarih içinde örnekleri olmuşlardır. Bu nedenle tarihte benzer roller üstlenmişlerdir. Doğu-Batı çatışmasında değişik çağlarda İran ve Anadolu Türklüğü savaşın ilk hattında bulunmuşlardır. Belli stratejik noktaları elinde tutarak Doğu'yu Batı saldırılarına, sömürüsüne karşı koruma görevini üstlenmişlerdir. İran Yaylası, Anadolu ve Balkanların önemi, Batı silahlı güçleri karşısında belli istila yollarını tutmak ve geçitleri kesme imkanı vermesinden kaynaklanmaktadır. Bu bölgeler Doğu üretici uygarlıklarını muhtemel istilalara karşı korumakta belli avantajlara sahiptir. Bu mev-

⁵ Bu konudaki temel görüşlerimizi Baykan Sezer'e borçluyuz.

kiler, savaş işleri yanında Doğu-Batı ticari yollarına egemen olan belli stratejik noktaların tutulması açısından da önemlidir. Yakın Doğu'da Asur'dan Osmanlı'ya uzanan asker-devletler geleneği sadece birbirlerinin devamı olmakla kalmayıp, aynı zamanda aynı geleneği devam ettirmişlerdir. Tarih içinde ortaya çıkan bu çeşitli merkezlerin konumlarının farklılıkları yanında, askeri görevleri açısından benzerlik ve sürekliliklerinin kaynağı karşıda ortaya çıkan farklı bir cephenin varlığından ve sürekliliğinden kaynaklanmaktadır.

Anadolu Türklüğü (Osmanlılık) ve İran kendilerinin yaratıcısı olmadıkları bir çatışma içinde kimliklerini kazanmışlardır. İran ve Anadolu Türklüğünün (Osmanlılık) önemi ve kimliği bağlı oldukları cephe tarafından belirlenmiştir. İran ve Anadolu Türk kimliğinin ortak/benzer tarihi ve toplumsal özelliklerinin başında Doğu uygarlık çevresinde ortaya çıkmaları gelmektedir. Toplum ve devlet geleneği açısından Doğulu ve askeri özellikler taşımışlardır. Selçuklu Devleti İran geleneğine sahip çıkarak kendi siyasetinin geçerliliğini ortaya koymuştur. Ancak Doğu asker-devlet geleneğini sürdürmekte başarısız kaldığı için yerini Osmanlı'ya bırakmak zorunda kalmıştır. Selçuklu İran'ın bir kopyası olmanın dışına çıkamamıştır. Diğer bir deyişle İran siyasetini aşan bir çözüm getirememiştir. Selçuklu'nun açmazı ve ortadan kalkması yeni ve geçerli bir siyaset geliştiremediğinin bir göstergesidir. Osmanlı'nın bir dizi beylik içinde bir devlet olarak öne çıkması ve bir dünya imparatorluğuna dönüşmesi toplumlar arası ilişkilerde kendine bağlı bir çözüm sahibi olmasından kaynaklanmaktadır. Selçuklu ve Bizans Doğu-Batı ilişkilerinde yeni bir siyaseti geliştirme yeteneği kaybederken Osmanlı bir devlete ve imparatorluğa dönüşebilmiştir. Osmanlı kendinden önceki farklı, çeşitli cephe siyasetleri geleneğinden yararlanmıştır. Bu açıdan Osmanlı'nın devraldığı siyasi geleneği ve dünya görüşünü göstermesi açısından devlet/imparatorluk dilinin (Osmanlıcanın) farklılaşması, ancak aynı zamanda bir imparatorluk dili olan Farsça, Rumca ve Arapçadan da yararlanmasıdır. (Türklerin İslamiyet'i Araplardan, siyaseti İranlılardan öğrendikleri veya bilim dili olarak Arapçayı, siyaset dili olarak da Farsçayı benimsedikleri için ortalama bir Osmanlı aydınının Türkçe, Arapça ve Farsca olarak üç dili iyi bir biçimde bildiklerinin söylenmesi boşuna değildir.) Osmanlı imparatorluk dili bu dillerden sadece biri değil, bu üç dilin birleşimi ama aynı zamanda bunlardan farklı, kendine ait bir dil (Osmanlıca Türkçesi) olmuştur. Osmanlı eski cephe siyasi geleneğinin devamı olduğu için hem bu deneyimlerden yararlanmış, hem de o geleneği aşan bir çözümün sahibi olduğu için, bu siyasetin ve dünya görüşünün taşıyıcısı olan imparatorluk dili de farklılaşmıştır.

Türklerin Doğu-Batı çatışmasında olumlu bir rol üstlenmesinde İslami dünya görüşü ve İran önemli bir rol oynamıştır. Diğer bir deyişle Anadolu Türk kimliğinin biçimlenmesinde İran siyaseti ve İslamiyet etkili olmuştur. Bu nedenle Anadolu Türk kimliğinin ve onun siyasi bir ifadesi olan Osmanlılığın temelinde İran ve İslamiyet karşıtlığı yoktur. Çekişme veya çatışma Doğu adına öncülük etme çabasıyla kaynaklanmaktadır. Bu açıdan Türk/Osmanlı kimliğinde bir süreklilikten söz etmek mümkün-

dür. İran veya İslamiyet karşıtlığı bir anlamda kendi Türk/Osmanlı kimliğine karşıtlık demek olacağından bu yönde bir çaba ve değerlendirme söz konusu olmamıştır. Türk kimliği üzerinde İran ve İslamiyet etkisine rağmen farklılığın korunması ve sürekliliği İran siyaseti ve İslamiyet ile tam bir özdeşleşme olmadığının da bir göstergesidir. Anadolu Türk kimliği bu açıdan İran ile bazı benzerlikler gösterse de kendisine bağlı yeni bir siyasetin sözcüsü olarak farklılığını korumuştur. Bu farklılık kimi dönem bir karşıtlık biçiminde çatışmaya bile neden olsa bile, sonuçta Anadolu Türk (Osmanlı) kimliği içinde İran etkisinden (Batı'ya karşı Doğu cephe siyasetinin savunuculuğu) söz etmeye engel değildir. Aralarındaki farklılık veya çatışma Doğu-Batı ilişkilerinde kendi konumlarını öne çıkarmaya yönelik öncülük çekişmesi biçimindedir. Osmanlı-Safevi karşıtlığı ve çatışması bu açıdan bir örnektir. Bu çatışmada Osmanlı kendi önderliğini kabul ettirmek için İran ile çatışmıştır. Yine Osmanlı İslamiyet'in kendisine karşı bir koz olarak kullanılmasını önlemek, önderliğinin başkaları tarafından tartışılması için, Osmanlı padişahları (uzun bir zaman unvan olarak kullanmasa bile) İslam halifeliğini de kendi tekellerine almışlardır. Osmanlı-İran (veya Bizans ve İslam hilafetleri) ilişkisi ve farklılığı basit bir savaş ilişkisinden veya cephe savunuculuğundan kaynaklanmamaktadır. Aralarında sadece benzerlik ve farklılık söz konusu değildir. Osmanlı'nın kuruluşu ve imparatorluk/dünya siyasetinin savunuculuğunu üstlenmesi Bizans'ın olduğu gibi İslam hilafetleri ve İran siyasetinin de aşıldığını göstermektedir. İran ve İslam hilafetleri tarih içinde Batı'ya karşı Doğu'nun ön-cephesi ve savunucusu olmaktan çıkarken Anadolu Türklüğü bu görevi üstlenmiştir. Geçmişte Doğu'nun savunuculuğu üstlenen güçler ve karşıtı olan Bizans sınır bekçiliğinin ötesine geçmezken Osmanlı savaşı Batı'nın içlerine (Balkanlara) taşınması yanında Anadolu'yu da Doğu cephesine katarak Doğu'nun toprak ve savunma birliğini tamamlamıştır. Osmanlı ile birlikte artık Batı saldırıları Avrupa içinde karşılanması yanında Akdeniz'de de Batı etkinliği sınırlanmıştır. Bu başarı nedeniyle Batı kendi içinde belli açmazlara düşmüştür.

Batı, Osmanlı denetimi dışına çıkmak için yeni arayışlara girmiş ve okyanuslara dayalı yeni ilişkiler kurmuştur. Ancak Batı elde etmiş olduğu bu imkanları bir dünya egemenliğine dönüştürmek istediğinde Yakın Doğu/Osmanlı yine Batı içi çekişme ve çatışmaların (Doğu sorununun) merkezi olmuştur. XIX. yüzyıl sonrasında ortaya çıkan İran Batıcılaşması ve Rus modernleşmesine de bu açıdan bakmak gerekir. Her iki girişim de Osmanlı'nın imparatorluk imkanlarına dayanarak gündeme getirdiği "üç tarz" siyasete bir karşılık/karşıtlık getirmektedir. Bu nedenle aralarında benzerlikler yanında karşıtlıklardan da söz etmek gerekmiştir. Batıcılaşma döneminde de İran ve Türk toplum tarihi serüveni arasında benzerlikler yanında farklılıklar da vardır. Batıcılaşma siyasi seçimi her iki tarafta da kimlik düzeyinde yeni arayışlara neden olmuştur. Osmanlı'nın yeni siyasi arayışlarına uygun olarak önerilen yeni kimlik seçenekleri de (Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık) İranlılığa karşıt değildir. Osmanlı'nın Batıcılaşması Batı içi çekişmede farklı devletlerle askeri-siyasi ittifak ilişkisi biçimindedir. Yeni

siyasete dayalı yeni kimlik önerileri Doğu uygarlıkları ile çatışma temelinde gündeme getirilmemiştir. Bu nedenle Batıcılaşıma siyasi seçimimizi yaptığımız dönemde tam tersine Doğulu (Türk, İslam) kimlik özellikleri daha çok vurgulanmıştır. Bu dönemde de İran ile Türk ayrımı bir çatışma söz konusu olmadan devam etmiştir. Batıcılaşıma döneminde Osmanlı kendi kimliğine ters işlere girişse bile İran ve Doğu ülkelerine karşı bir çatışmaya girmemiştir. Diğer bir deyişle Batı ile bir olup Doğu uygarlıklarını soyma niyeti söz konusu değildir. Kırım Savaşında veya I. Dünya Savaşında görüldüğü gibi Batı içi çekişmede ortaya çıkan çeşitli ittifaklar içinde birinin yanında yer alarak diğerine karşıt bir rol üstlenmiştir. Osmanlı döneminde Turancılık İran karşıtlığı biçiminde bir siyaset ve kimlik savunusu olmamıştır, yine Osmanlı'nın tasfiyesi sonrasında yeni kurulan devlette Türkçülük akımı Anadolu'da varlık nedenimizi belirtmekle sınırlı kalmıştır.

Dünya tarihinin birliği ve gelişmesini başlangıçta göçebe toplumlar ile yerleşik Doğu toplumları (ATÜT) arasındaki çatışma ve buradan da Doğu-Batı çatışmasına geçiş oluşturmaktadır. Türk toplum tarihinin zenginliği dünya tarihinin bu gelişmesi içinde üstlenmiş olduğu yer ve rol temelinde ortaya çıkmaktadır. Türkler Yakın Doğu'da kendilerinin yaratmadığı ama üzerinde söz sahibi olduğu Doğu-Batı çatışmasına katılarak dünya tarihine katkıda bulunma imkanı bulmuşlardır. XIX. yüzyılda ortaya çıkan ve Batı-dışı toplumlar açısından belli bir toplumsal değişmeyi gündeme getiren Batıcılaşıma/modernleşme olayı da dünya egemenlik ilişkileri dışında değildir. Osmanlı siyasi olarak varlığını sürdürmemesine ve tasfiye edilmesine karşın Anadolu günümüzde de Türk yurdu olma özelliğini sürdürmektedir. Osmanlı'nın üstlendiği Doğu savunuculuğu-öncülüğü siyasetinin gereği de ortadan kalkmış veya aşılmış değildir. Osmanlı'nın tasfiyesi sonrası Batı egemenliği Doğu içlerine kadar yayılarak geleneksel Doğu üretim merkezleri Batı denetimine girmiş, Batı karşısında Doğu'nun birlik ve dayanışması, savaş bilinci tartışılır hale gelmiştir. Osmanlı'nın ortadan kalkması bir dünya siyaseti pahasına gerçekleşmiştir. Ancak Osmanlı mirasının (Doğu'nun askeri-siyasi savunuculuğu-koruyuculuğu görevinin) önemi ve gerekliliği günümüzde de sürmektedir. Bu görev boşluktur. Batı yayılcılığı ve Batı'nın egemenliğini nasıl sürdürdüğü, buna karşı çıkmanın yolları geçmişten günümüze Batı-dışı toplumlar açısından en önemli meselelerdendir. Bu olay açıklanmadan başka olayların da açıklanması mümkün değildir. İran ve Anadolu Türklüğü Batı yayılcılığına ve saldırganlığına karşı tarihte ön-cephede yer almışlardır. Günümüzde de önemleri bu tarihi miraslarından kaynaklanmaktadır. Batı yayılcılığı ve egemenliği doğal, kendiliğinden gelişen bir olay değildir. Günümüzde de Batı, egemenliğini Doğu toplumlarında yaygınlaştırmaktadır. Burada önemli olan Batı'nın bu egemenliği nasıl ve hangi yollarla sürdürdüğüdür. Osmanlı'nın tasfiyesi sonrasında Doğu-Batı ilişkileri yanında Batı'nın kendi içindeki ilişkileri de geniş ölçüde değiştirmiştir. Sovyetler Birliği'nin Doğu toplumlarıyla ilişkide Batı adına bir rol üstlenmesi ve Doğu toplumlarıyla ilişkide Batı sosyalizminin gereğinin ortadan kalkması, Okyanus ötesi bir güç olan ABD'nin giderek Batı içinde

öncülüğü ele alması bir rastlantı değildir. ABD'nin toplumlar arası ilişkilerde üstünlük kazanması (dünya egemenliği) belli bir güç sahibi olduğunu göstermektedir. Ancak esas önemli olan bu gücün dünya halklarının yararına olup olmadığıdır.

ABD günümüzde Doğu ile ilişkilerde yeni bir girişimde bulunmasına rağmen Doğu-Batı ilişkilerinde eski/geleneksel Batı çerçevesinin (saldırı ve sömürü) dışına çıkmış değildir. Değişen, Batı içi çelişkilerin son bulması yanında, Doğu toplumlarının kendisini savunacak askeri-siyasi bir örgütlenmesinin olmaması, yeni bir alternatif düzen önerisi ortaya koyamaması nedeniyle doğrudan saldırılara ve işgale açık hale gelmesidir. ABD, dünya egemenliğinin kendine sağladığı imkanları, zenginliği değerlendirebilecek bir konumda ve düşünce ufkuна sahip değildir. Bu nedenle bütün değişim, yenilik, küreselleşme söylemlerine karşın Doğu ile ilişkilerde geleneksel tavrı, Batılı olma özelliği değişmemiştir. Yenilikten, değişimden, küreselleşmeden anlaşılan yağma alanlarının genişletilmesi ve tehdit olarak görülen toplumların dışlanmasıdır. Bu ilişkilere uyum göstermesi söz konusu olmayan, tarihi mirasları ve konumları açısından direnç gösteren İran ve Anadolu Türklüğü bu nedenle en büyük engel olarak görülmektedir. Günümüzde Osmanlı tasfiye edilmiş olmasına rağmen, Doğu-Batı çatışmasında üstlenmiş olduğu rol, Batı karşısında Doğu cephe sözcülüğü ve savunuculuğuna duyulan ihtiyaç ortadan kalmış değildir. Bize söylenenlerin aksine tarih buharlaşmış veya son bulmuş değildir. Doğu-Batı çatışması ve Osmanlı'nın tarihte yüklenmiş olduğu rol ve görev aşılmadığı için geçmişte İran'ın, İslam hilafetlerinin ve en son Osmanlı'nın üstlenmiş olduğu tarihi miras değerlendirilmeyi beklemektedir.

Yakın Doğu'da Batı karşısında Doğu'nun askeri-siyasi öncülüğünü üstlenmiş çeşitli siyasetlerin tasfiye edilmiş olması bu siyasetlerin önemini ortadan kaldırmamıştır. Türkiye Doğu-Batı çatışmasının eskiye yakın bir biçimde gündeme geldiği günümüzde askeri-siyasi düzeyde stratejik önemini korumaktadır. Türkiye'nin dünyaya yeni bir biçim verme çabasında olan ABD saldırganlığına karşı durması, en azından işini kolaylaştırmaması, saldırı yollarını tıkaması bile kendi başına önemlidir. Günümüzde Türkiye'nin dört bir tarafında savaş vardır. Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu açık bir savaş alanı görünümündedir. Eski Osmanlı tarihi coğrafyasında çatışmalar yanında İran'a karşı Batı tehdidi saldırgan bir biçim kazanmıştır. Bu koşullarda Türkiye'nin askeri-siyasi öneminden söz edilmektedir. Türkiye ve İran'ın önemi tarihte Doğu-Batı çatışmasında üstlenmiş oldukları askeri-siyasi rolden kaynaklanmaktadır. Günümüzde Doğu ile ilişkiler Batı tarafından yönetildiği için günümüzde Türk ve İran-İslam kimliği tartışmalıdır. Doğu toplumlarına iki karşıt örnek olarak gösterilmemiz Batı ile kurulan değişik ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Doğu toplumlarına örnek olarak gösterilmemiz askeri siyasi düzeyde veya Batı'ya karşı belli bir öncülük ve sözcülük iddiası biçiminde değildir. Bu nedenle ordu bir cephe ordusu olmaktan da uzaklaştırılarak içe dönük "bekçi ordu", dışa dönük ise "jandarma ordu" haline gelmektedir. Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi sonrasında ortaya çıkan boşlukta üretici-Doğu uygarlıkları Batı'ya eklemlenirken, geçmişte Batı karşısında Doğu savunucusu olarak ortaya çıkan askeri-

siyasi merkezler etkisiz hale getirilmektedir. Batı dünya egemenliği açısından önemli olan geçmişte asker-devletler geleneğinin temsilcisi olan merkezlerin tarihi rollerinin savunulamaz hale getirilmesidir. ABD Ortadoğusu'nun oluşturulması ("Arap Baharı" da buna katkıda bulunmuştur) sonrasında, İran'ın da tehdit edilmesi, son hesaplaşmanın Türkiye ile olacağının bir işaretidir. Bölge yeniden biçimlendirildikten sonra Türkiye'nin (ve İran'ın) karşısına çıkan sadece ABD değil, aynı zamanda onun uzantısı olan bölgedeki yeni oluşumlardır. Irak'ın işgali sonrasında kuzeydeki yeni yapı ve yeni Irak örgütlenmesi bunun bir ön örneğidir. Suriye'de yapılacak yeni düzenlemeler sonrasında da farklı bir durum beklenmemelidir.

Günümüzde çeşitli Doğu merkezleri ABD'ye bağlanırken, ilişkiler üzerinde tam bir denetim kurmak için Yakın Doğu'nun yeniden biçimlendirilmesi gündemdedir. Bu nedenle Türk kimliği savunulamaz hale getirilirken, İslam kimliğinin de Doğu toplumlarının Batı'ya karşı birlik ve dayanışma ideolojisi, savaş bilinci olmaktan çıkması, etnik-dini düzeyde yerleşmesi bir rastlantı değildir.⁶ İran ve Anadolu Türklüğü bütün küreselleşme ve ABD imparatorluk övgülerine rağmen Doğu savunuculuğu mirasına sahip olmaları nedeniyle günümüz değişimlerine karşı bir direnç göstermektedirler. Artık bunun da ötesine geçip tarihi miraslarının kendilerine kazandırdığı imkanlardan yararlanmak, dünya açısından sonuç çıkarmak sorumluluğu ile karşı karşıyadırlar. Yakın Doğu'da İran ve Türkiye'nin bağımsız olarak varlıklarını sürdürmeleri Batı saldırganlığı ve sömürüsü önünde Doğu toplumlarının direncini oluşturmaktadır. İran'ın ve Türkiye'nin Batı karşısında bağımsızlığı sadece bu ülkeleri değil bütün dünyayı yakından ilgilendirmektedir. İran ve Anadolu Türk kimliğini savunmak kendi kendimizi savunmanın ötesinde insanlık tarihini ve uygarlığı savunmaktır.

⁶ Günümüzde sadece İran kimliği değil, Türk kimliği de tartışmalıdır. Kendi yerimizi ve rolümüzü dünya egemenlik ilişkileri çerçevesinde tartışmadığımızda, bunun yerine dar, sınırlı ve mutlak kimlikler temelinde ele aldığımızda kendi varlığımızı ve konumumuzu savunmakta da güçlüklerle karşılaşmaktayız.